

Emlékbeszéd

Gróf Klebelsberg Kuno felett.

A Magyar Történelmi Társulat 1933. május 4.-én tartott közgyűlésén mondotta: **Hóman Bálint** elnök.

Tisztelt Közgyűlés!

A magyar nemzet történetét Klebelsberg Kuno egyizben nagy katasztrófákat követő újrakezdések sorozatának nevezte. Megállapításában sok az igazság. Bár az újrakezdések ismétlődése együtt jár az emelkedés és hanyatlás korszakainak ritmikus váltakozásával s ezért minden történeti folyamatra jellemző, a magyar történetben mégis egész különös hangsúllyal jelentkezik. Nemzetünk sajátos földrajzi elhelyezkedésének, történeti adottságának és külpolitikai viszonylatainak következtében a magyar történelem nagy korszakaiban megfigyelhető lendületes előrehaladást és nagyvonalú fejlődést minduntalan erőszakos beavatkozások, nagy nemzeti katasztrófák keresztettk s a nyugodt és egyenletes fejlődés menetét hirtelen összeomlások zavarták meg. E katasztrófák mindannyiszor új kezdeményezéseket tettek szükségessé, újrakezdéseket a nemzeti élet minden területén. A magyar nemzet életének katasztrófális válságaiból mindannyiszor megifjult erővel indult új élete, új emelkedés és új virágzás magaslata felé, mert épp a katasztrófák után támadtak fiaik, kik a végső pusztulás veszedelmét felismerve és avval tudatosan szembeszállva, a nemzeti élet minden ágazatában erőteljes kezdeményezésekkel alapozták meg az új fejlődést biztosító intézményeket, céltudatosan jelölték ki az új utakat. A Trianon-utáni újrakezdés korszakának ily kezdeményező egyénisége volt a magyar kulturális élet területén Társulatunknak korán elköltözött elnöke: gróf Klebelsberg Kuno.

Másfél évtizedes elnöksége a Magyar Történelmi Társulat renaissance-ának és legnagyobb virágzásának korszaka, de egyúttal egész kultúrpolitikai működésének kicsinyített mása, valósággal előképe volt. Klebelsberg ennek a Társulatnak elnökeként ismerkedett meg avval a nyomasztó helyzettel, melybe a magyar tudományosságot a háború, a nyomában járó összeomlás és a gazdasági létalapjában megtámasztott intellektuális társadalom kényszerű részvétlensége sodorta. Innét, a Magyar Történelmi Társulat elnöki székéből öntött lelket a tudományos munka jövőjét már-már teljes pesszimizmussal néző ifjabb tudós nemzedékbe, mikor a gazdasági depresszió és pénzválság hatását már erősen érző utolsó háborús években új és nagyszabású tudományos célkitűzést hozott nyilvánosságra, mikor az összeomlás után társadalmi úton megszerzett anyagi eszközökkel biztosította a történettudósok zavartalan munkálkodását s mikor a tudományos egyesületeket átfogó önszegélyező szervezetbe egyesítve és a szükséges állami támogatást megszerezve, új lehetőségeket biztosított a tudományos eredmények már-már lehetetlenné vált publikálásának. Elnöki tevékenységében világosan felismerhetők a későbbi miniszter kultúrpolitikájának összes vonásai: a magyar kultúrfőlény biztosítására irányuló vezérgondolat, a magas kultúra fokozott megbecsülése, a kulturális munka elmélyítését célzó elhatározása s az ehhez szükséges eszközök és intézmények — ösztöndíjak, kutatóintézetek, egyetemek és más munkaszervezetek — létesítésére és megerősítésére irányuló törekvése.

Klebelsberg a tudósmunka országos szervezetének teljes kiépítésével és az intézmények munkájának célirányos megszervezésével kívánta a kultúrfejlődés előfeltételét megteremteni. Már első programmszerű elnöki beszédében a tudományos munkamegosztás elvi alapjára helyezkedett. A középkor történetének művelését a Tudományos Akadémia hivatásának ismerve el, a Magyar Történelmi Társulat speciális feladatát a mai élet közvetlen előzményeinek rendszeres felderítésében, az újkori és főleg a legújabbkori magyar történet művelésében jelölte meg. E célkitűzéséből sarjadt a

legújabbkor kormányzattörténeti és intézménytörténeti forrásainak közzétételére és kommentálására hivatott nagy kiadványsorozat eszméje. A Fontes-vállalat — szabad tán így neveznem: Klebelsberg szívbéli gyermeke — utóbb az eredetileg tervezettnél szélesebb kört ölelt fel, legújabbkori történetünknek egyetemes forrásgyűjteményévé bővült. A bécsi levéltárak korábban titkos szekcióiban rejtőző új történeti anyag feltárása új lehetőségeket nyitott meg s a kormányzat és intézmények történetének forrásai mellett a Fontesben helyet találtak a legújabbkori magyar élet nagy magvetőjének, gróf Széchenyi Istvánnak és más magyar államférfiaknak írásai is. Ennek az anyagnak kiaknázását előmozdítandó, valósította meg Klebelsberg a külföldi kutatóintézetek elsejét, a bécsi Magyar Történeti Intézetet. A Bécsben és más külföldi centrumokban létesítendő magyar intézeteknek, valamint az Országos Levéltárral kapcsolatban tervezett Magyar Történeti Intézetnek gondolatát első elnöki beszédében vetette fel s ez az elgondolása szolgált alapul a bel- és külföldi kutatóintézetek tekintetében később kialakult szerves programjának. Az Országos Levéltárról, Nemzeti Múzeumról és személyzetük tudományos munkásságáról ugyane beszédében elejtett szavaiból már kibontakoztak az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kultuszminisztersége első napjaiban életrehívott szervezetének s a tudós munkát is kultiváló hivatalos irattárból és levéltárból tudományos intézetté fejlesztett új Országos Levéltárnak körvonalai. Ugyanekkor kicsendült szavaiból a későbbi ösztöndíjakió megszervezésére irányuló törekvésének hangja is. A Társulat elnökeként népesítette be ösztöndíjas kutatókkal a bécsi Történeti Intézetet s az ideküldött ifjak kiválogatásánál később az egész vonalon érvényesített szelekciós szempontok szerint járt el. A Társulat elnöki székéből adott programmszerű megnyilatkozásaiban és ott vázolt terveit megvalósító elnöki intézkedéseiben világosan felismerhetők későbbi tudománypolitikai koncepciójának összes csírái.

Miniszteri munkássága szerves folytatása volt elnöki működésének s kezdetben magán viselte történeti irányú

érdeklődésének bélyegét. Minisztersége első éveiben legszívesebben történészekkel tanácskozott és dolgozott, közülük választotta első munkatársait. A tárca átvétele után első alkotása a történeti emlékeket őrző nemzeti nagy közgyűjtemények autonóm szervezete, az Országos Magyar Gyűjteményegyetem volt s a differenciálódásnak indult Magyar Nemzeti Múzeum önállósult vagy az önállósulás útján haladó intézeteinek egybeszervezésével és az Országos Levéltárral való együttműködésük megteremtésével végrehajtott szervezést nyomon követte két vezető történeti intézetünk, az Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeum nyomasztó helykérdésének megoldása, már-már pusztulásnak kitett történeti anyaguknak értékéhez méltó elhelyezése. Az Országos Levéltár új épületét a háború idején benne elhelyezett idegen intézményektől és lakóktól megtisztítva, átadta eredeti rendeltetésének s ugyanott helyezte el minden kutató könnyebbségére a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárát is. Két épület rendelkezésre bocsátásával és egy épületrész emelésével biztosította a Magyar Nemzeti Múzeum nagyértékű történeti, régészeti, néprajzi anyagának jövő sorsát. A Történelmi Társulat első bécsi ösztöndíjasainak nyomába fiatal historikusok, régészek, művészettörténészek, ethnográfusok hosszú sorát küldötte a külföldi tudományos központokba, hogy műveltségüket, ismereteiket, szaktudásukat gyarapítva, majdan választottakként vehessék át a történeti tudomány művelésének irányítását és az új tudósnemzedék vezetését. A tudományos intézeteknél különféle intézkedések folytán nagy számban megürült állásokat ezekkel a szigorú tudományos szelekción keresztülment ifjú tudósjelöltekkel töltötte be; így akart új szellemet hozni az utóbbi időben az elbürokratizálódás felé hajló intézményekbe. A nehézségekkel küzdő tudományos egyesületeknek, az Akadémiának, a Magyar Történelmi-, Néprajzi-, Régészeti- és más társulatoknak nyújtott rendszeres állami támogatással pótolta ezeknek az alapítványi vagyon elértéktelenedése és a középosztály leromlása miatt megcsappant anyagi eszközeit s ezúton biztosította a nyomorúság évciben elsorvadt és szünetelő kiadványok

megjelenését. A szomszédos népek történetének a multban annyira elhanyagolt tanulmányozását előmozdítandó, a budapesti egyetem bölcsészettudományi karának javaslatára a horvát-magyar életközösség újabbkori történetét is felölelő irodalmi tanszékké szervezte a horvát nyelv és irodalom tanszékét, új tanszékeket szervezett a délkelet-európai és kelet-európai történetnek s a klasszika archeologiai tanszékét a magyar föld archeológiájának tanszékévé szervezte át.

Minisztersége második lusztrumában érdeklődésének ez a történelmi iránya és színezete elhalványult ; figyelme szükségképen más problémákra terelődött. A történettudomány és elsősorban társulatunk ügyei iránt mindvégig a legnagyobb érdeklődéssel viseltetett, ha pihenni akart — saját szavait idézem — historikusai körében keresett örömet és enyhülést, ide menekült a politika gondjai elől s mikor miniszteri székét odahagyta, egy — sajnos — megiratlanul maradt nagy történeti munka kidolgozását vette tervbe. De vonzalma a történettudomány iránt ezidőben már inkább platonikus volt. A kultúrpolitika hatalmas területének minden vidékét felkeresve, mindig újabb és újabb problémák, más és más intézmények felé fordult érdeklődése. A Történelmi Társulat elnökének a történeti tudományok területére korlátozott kultúrpolitikai elgondolása a magyar művelődés minden ágazatát és minden részletét felölelő kultúrpolitikai koncepcióvá bővült. Elméjének fogékonyságára, a művelődés egyetemességéről és a művelődési tényezők egyenrangúságáról vallott felfogására jellemző, hogy a magyar természet-tudósok benne, a történészminiszterben ünnepelehték tudományuk fő patrónusát, hogy a magas kultúra minisztere lett a magyar népoktatás kiépítőjévé s hogy a tudomány rajongója a testnevelésügy terén is elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Klebensberg kultúrpolitikai elgondolásának alapja és irányító elve az a meggyőződése volt, hogy a nemzetet a háborúban és békekötésnél szenvedett vereség nyomán kialakult válságos helyzetéből csak kultúrájának hatványozott fejlesztésével, az igaztalan békében triumfáló szom-

szédnépek felett korábban kivívott kultúrfölényének biztosításával lehet kivezetni és újra felemelni. Szent meggyőződéssel hitt a kultúra nemzetmentő és államfenntartó hivatásában s a művelődés eszközeivel vélte visszaszerezhetőknak a magyar nemzet elrablott jogait. A kultusztárcát az új idők honvédelmi tárcájának, miniszterét a szellem fegyvereivel harcoló nemzeti hadsereg vezérének szerette nevezni s a maguk tehetségében és katonáik harckészségében bizakodó nagy hadvezérek módjára dolgozta ki a történeti Nagy-Magyarországhoz vezető szellemi hódítóhadjárat tervét. Az alkotószeni csillogó fantáziájával és szinte már az elfogultságig fajuló fanatizmusával képzelte el a jövő Magyarországnak hatalmas méretű kulturális munkaszervezetét és minden tétével annak a nagy szervezetnek kereteit igyekezett betölteni. Elgondolásában az összes tudományos intézmények és munkaszervek organikusán kapcsolódtak egybe. Eredményt a tudósnevelő főiskolák, az anyaggyűjtő és rendszerező közgyűjtemények, a szaktudományokat művelő egyesületek és a tudományok egész egyetemét reprezentáló Akadémia együttműködésétől és célirányos munkamegosztásától várt, de ennek előfeltételét a személyi erők céltudatos kiválasztásában, a magas szempontú kulturális szelekcióban látta. Szellemi vezérkar nevelését vette tervbe s e terv érdekében igyekezett a főiskolai oktatást fejleszteni, a tudományos intézményeket minden eszközzel támogatni s a külföldi tanulmányakciót mind tágabb és tágabb körre bővíteni. Személyi kérdésekben általában a magasabbrendű szelekció szempontja vezette. Ez érvényesült mind tudomány-, mind művészetpolitikájában. Az átlagtehetségek iránt nem sok érzéke volt. Harcos egyénisége és kultúrpolitikájának honszerző hivatásába vetett hite szelektáló törekvésével párosulva, inkább a jó alvezérek kiválasztására, a kivételes tehetségek előhaladásának előmozdítására és munkáltatására ösztönözte. S mivel elgondolásában az állam renaissance-fejedelmek és humanista főpapok örököséként jelentkezett, renaissance államférfiak módjára, szuverénként élt tudományban és művészetben egyaránt a tehetség-szelekció és

a munkairányítás eszközeivel. Egy távoli, nagy célt, a szellemi téren uralkodó népek közé emelkedett és a kultúra jogán régi jogait visszaszerző magyar nemzetet tartva szeme előtt, nem egyszer átlépte a napi realitások határait. Folyton dolgozó, eszméket-ötleteket ezrével termelő agyának ereje áttörte az aktuális helyzetek szűk korlátait. Alkotás alkotást követett. A Gyűjteményegyetem, Ösztöndíjtanács, Természettudományi Tanács, Tudományos Társulatok Országos Szövetsége és ennek Sajtóvállalata, az Egyetemi Nyomda újrászervezése, a magas műveltséget szolgáló ösztöndíjak sorozata, négy külföldi intézet, a belföldi kutatóintézetek, három vidéki egyetem hatalmas építkezései, a művészi alkotások hosszú sorozata, a tudományos Alföld-kutatás, a középfokú oktatás reformja, a polgári és népiskolai épületek ezrei s a magyar sportügy alapvető intézményei, köztük az újjászervezett Országos Testnevelési Tanács, a Testnevelési Főiskola s a budapesti fedett uszoda jelölik a kiemelkedett határköveket az alkotásoknak e szakadatlan láncolatában. Ha végigtekintünk ez alkotásokon és szervezéseken, szinte elkábulunk azok tömegétől és az őket életrehívó eszmék és ötletek töméntelen bőségétől. Merész intuícióval ott is alkotott, ahol a köznapi gondolkodás már luxusnak minősít minden kultúrát és minden tudományt, akkor is alkotni akart, mikor a változott gazdasági helyzet a kultúrpolitikust szükségképpen szembeállította a törekvéseinek határtiszabó rideg finansiális szempontokkal. Nem csoda, ha a köznapi agyvelő nehezen birkózott meg lázas alkotómunkásságának, egész nagyvonalú elgondolásának eszméjével. Művelődéspolitikai törekvései, alkotásai, egész kultúrpolitikai koncepciója és annak egyes részletei még életében és halála óta is sok gáncsban és kárhóztatásban részesültek. Törekvéseit irreálisnak, alkotásait és szervezéseit túlméretezettnek, politikáját elhibáztattnak mondták s a gáncsoskodóknak még a világválságban gyökerező súlyos állampénzügyi helyzetért is őt okoló epés bírálata — sajnos — széles rétegekben visszhangra talált. Pedig ez a részletek szemszögéből ítélkező kritika merőben igaztalan volt, mert nem ismerve fel Kle-

belsberg politikájának irányító elvét, az alkotásaiban rejlő maradandó értékek mérlegelésére, munkássága igazi jelentőségének értékelésére is képtelennek bizonyult.

Lehet, hogy Klebelsberg alkotásainak egyike-másikamai viszonyainkhoz mérve valóban korainak vagy túlméretezettnek fog bizonyulni. Lehet, hogy egyiknek vagy másinak fenntartásáról avagy egyenletes továbbfejlesztéséről más magasabb állami érdek szempontjából le kell mondanunk. De ez a tény az ő egész koncepciója mellett jelentéktelen részletkérdéssé zsugorodik és senkit sem jogosíthat fel politikájának, elgondolásának rosszaló bírálatára. Maga az irányelv, amelyből Klebelsberg kiindult, a magyar „kultúrfölény“ annyiszor ócsárolt, sőt ízléstelen élecek központjába állított eszméje minden bírálatot kiáll s kell, hogy irányító eszméje, ideálja legyen minden magyar kultúrpolitikusnak. Már sokszor elmondottam és elmondották mások is, hogy Magyarországot nemcsak fiainak kardja, hanem emelkedett kultúrája avatta a nyugati civilizáció határbástyájává. A magyar nemzet Kelet felé utolsó képviselője és terjesztője volt minden nyugati szellemi mozgalomnak. Történetének lapjai tanúsítják, hogy a nagy katasztrófák után mindig művelődésének erőteljes fejlesztésével menekült a maihoz sokban hasonló, végpusztulással fenyegető helyzetekből és az újrakezdések korszakában mindig intenzív kultúrmunkával készítette elő gazdasági és politikai felszabadulásának, új emelkedésének útját. Klebelsberget ez a történeti tény ihlette meg, mikor irányító elvül a kultúrfölény gondolatát választotta s ahhoz, minden ellenvetés és minden gáncs ellenére, mindvégig hű maradt. De politikájának nemcsak irányelve volt helyes, eredménye is korjelölő a magyar kultúrfejlődés történetében. Erről nem egyes alkotásainak szemszögéből, hanem a háború utáni és a mai helyzet általános összehasonlításával kell ítélnünk s ez az igazságtétel Klebelsberg javára billenti a mérleget. A tudomány, tizenöt évvel ezelőtt már nem mostoha, hanem szinte kitagadott gyermeke volt az államnak és társadalomnak. Művelői már munkájuk céltalanságáról elmélkedtek. Klebelsberg

lelket öntött beléjük és új, emelkedő irányba terelte a jövőtele előtt hanyató tendenciájú kulturális fejlődés útját. Nagy katasztrófa idején érkezett, mikor a nemzet nagy élet-halál harca után a magyar művelődés a romlás útján, szervezetei és intézményei a teljes elhanyaglás felé haladtak. Elment, mikor ez intézményeket és szervezeteket már sikerült az összeomlás után támadt romhalmazból kimentenie, meg-erősítene, kiépítenie s mikor azokat újaknak egész sorozatával megszervezve vértette fel újabb veszedelmekkel fenyegető új időkre.

Ha meggondoljuk, milyen volt a helyzet jövőtele előtt, a magyar művelődés és a magyar tudomány munkásainak szemében mindig elvitatathatlan érdeme lesz, hogy működése nyomán avatatlanok már túlzásról, luxusról is beszélhetnek a magyar kulturális élet intézményeinél. Ez a túlzás, ez a luxus hatalmas erőtartaleket teremtett a magyar kultúrának, mely lehetővé teszi, hogy a gazdasági élet újabb válságából, ha megfogyatkozva is, de életképesen menthessük át a jobb időkre művelődésünk alapvető intézményeit.

Klebensberg Kuno munkássága besugározta a magyar művelődés minden mezejét, fényt árasztott kultúránk minden létszervére, de e munkásság központja és — szerénytelenség nélkül állapíthatjuk meg : inspirálója is — a Magyar Történelmi Társulat volt. Elmúlása a magyar művelődés minden munkását gyászba borította, de a legnagyobb veszteség vele mégis bennünket ért.

Áldozunk hálával és kegyelettel nemes emlékének !

Nagynevű elnökünkről való kegyeletes megemlékezésünk fájó, de egyben megnyugtatóra törekvő szavai után, a friss fájdalom érzésével kell megemlékeznem Társulatunk két régi és nagyérdemű tagjáról, néhai gróf Klebensberg Kuno két benső munkatársáról, kiket imént kísértünk örökös nyugvóhelyükre. Csánki Dezső és Kollányi Ferenc érdemeit és munkásságát méltatni más alkalommal lesz kötelessége e társulatnak. Most a frissen hantolt sírok mellett csak mély-séges megilletődésünknek és részvétünknek adok kifejezést. Legyen áldott emlékezetük.!